

Ålder som perspektiv

av Owe Ronström, mars 1999

Ålder som perspektiv

Vi är alla lika. Vi är ju människor och tillhör samma art. Vi är alla olika. Vi är ju unika varelser med unika liv. En av livets största paradoxer är att vi är lika, fast på olika sätt, samtidigt som vi är olika, fast på lika sätt. Paradoxen ryms i det lilla o som skiljer och förbinder: lika-o-lika. Vissa slags lik-olikheter är viktigare än andra, åtminstone har vi för oss att det är så. Hit hör bl.a. kön, klass, etnicitet. Andra tycks oss mindre viktiga för hur livet ska organiseras, t.ex. längd, fotstorlek, ögonfärg. Hur vi är lika och olika, hur vi uppfattar, sorterar och förstår oss själva och vår omvärld, är ett av kulturvetenskapernas viktigaste forskningsmål. Låt oss kalla detta med hur vi uppfattar och organiserar saker och ting perspektiv. Vilka slags perspektiv finns det? Vad är och vad gör ett åldersperspektiv? Vilka slags åldersperspektiv finns det?

Nyligen flyttade jag. I mina bokhyllor fann jag en massa böcker om klass och klasskamp från min studietid på 1970-talet. Nu står de i källaren, inte för att de blivit mindre viktiga, utan för att jag inte längre behöver dem. De har helt enkelt införlivats i mitt grundperspektiv som kulturforskare. Jag har förstått att vi är olika med avseende på klass eller socialgrupp. Jag har också förstått att detta inte så mycket är resultat av vetenskapliga överväganden, som av lång och hård politisk kamp utanför Akademia. I mina bokhyllor fann jag också en mängd böcker om etnicitet, från 1980-talet och framåt. Idag står även de i källaren, därför att också de numer ingår i mitt och kulturvetenskapens grundperspektiv. Inte heller detta har skett utan kamp. ”Den etniska väckelsen” som svept över världen sedan 1960-talet har helt enkelt tvingat mig och en stor del av Akademia att lägga ett etniskt perspektiv på världen. En tredje typ av böcker jag fann handlar om kön och genus. Dem har jag behållit lätt tillgängliga i arbetsrummet, för att jag inte är färdig med dem än. Jag inser att genus borde vara en del av mitt och kulturvetenskapernas grundperspektiv på världen, men jag inser också att så inte är fallet, åtminstone inte ännu. Och skulle det bli så, är det knappast Akademiens förtjänst, snarare ett resultat av långvarig kamp på den samhällspolitiska arenan.

Hur är det då med ålder? Nej, därom har jag knappt några böcker alls. Om äldre, ungdomar, barn finns många hyllmeter, men om ålder finns knappt några alls. Vad kan det bero på? Ja, knappast på att ålder är mindre viktigt för människor än klass, etnicitet och kön. Snarare beror det väl på att det inte funnits några som kämpat politiskt för åldersperspektiv, så som andra kämpat för klass, etnicitet och kön. Men kanske är det just vad som är på gång? Det finns faktiskt en hel del som tyder på en ökad uppmärksamhet på ålder. Olika åldrar kämpar idag

om samhälleligt utrymme och tävlar om att framställa sig som om de vore naturligt avgränsade grupper med "sin egen kultur", snarare än godtyckligt avgränsade sociala kategorier.

Ålder - åldrande - äldre

Släkten på besök. Farmor, mormor, så gamla de blivit! De ser min blick och suckar: Jojo, så är det. Tiden går! Man blir inte yngre med åren! Nyss var man mitt uppe arbetslivet, nu är man pensionär, gammal! Och så alla barnen och barnbarnen, tänk så stora och duktiga de blivit. De gamla nyper dem i kinderna, slår ihop händerna och utbrister: "Vad de växer. Det var ju bara igår de kom till världen!" I mitten av detta drama min egen generation, vi medelålders. På ena sidan hör vi våra föräldrars suckande över tidens gång, beklagande åren som bara blir fler. På den andra sidan de minsta som i samma andetag hyllas, får beröm för att de åldras. Vi själva då, vi som varken är unga eller gamla, ska vi klaga eller hoppas på beröm?

Alla kommenterar vi tidens gång i våra olika tonarter. För några av oss är åldrande ett hot, som sammanfattas i ett trivialt och lite trött konstaterande: "Ja, ja, vi blir alla äldre." Varje dag ett steg närmare slutet – att åldras är minsann ingen dans på rosor. För andra är det ett löfte, som möjliggör ett ogenerat hyllande av åldrandet: "En månad redan! Oj, tänk ett halvår! Vad tiden går, redan så stor, så duktig!" Var någonstans under livets gång vänds perspektivet? När läggs suckarna till?

Ramar

Att åldras är en process, given av livet självt. Men vår förståelse av ålder, vårt perspektiv på åldrande är en social och kulturell konstruktion. Hur kan man förstå ålder som perspektiv? Ett sätt är att tänka med hjälp av Ervin Goffmans begrepp "frames", ramar. En ram är ett grundläggande tolkningsperspektiv på tillvaron, som gör att vi uppfattar den på ett visst sätt (Goffman 1974). Ta t.ex. 'barn', 'ungdom', 'vuxen', 'gammal', eller som det numera heter – 'äldre'. "Barn" placeras ofta inom en starkt normativ framtidsorienterad tolkningsram, med uppfostran och socialisation i förgrunden. När vi talar eller tänker om barn handlar det därför automatiskt om hur det ska bli - fostran, utbildning, framtid, att växa upp, ett civilisatoriskt projekt som går ut på att förvandla natur till kultur.

'Ungdom' rymms till dels inom denna ram. En helt annan ram lyfter fram utlevelse, motstånd, uppror, sökande efter identitet och efter den rätta vägen genom livet. Det är en ram som betonats starkt, ja till och med överbetonats, av ungdomskulturforskning. En annan, som betonats mer av socialvården, är den motsatta - ungdomar som problem, hinder, som nedbrytare, förstörare, eller som potentiella knarkmissbrukare, alkoholister, prostituerade etc. Allt detta och mer rymms i begreppet ungdom', vilket förstås gör det starkt ambivalent.

'Vuxen' är i de flesta fall detsamma som normal, mogen, kompetent. Det är en ram som inte bara ställer normalitet, det bestående, här och nu i förgrunden, utan i synnerhet normalitetens normativa aspekt, hur det bör vara. Att "vara situationen vuxen" är ju inte bara att bete sig normalt, utan också rätt och riktigt.

Perspektivet på "äldre" är som med så mycket annat dubbelt. En överordnad ram är "så var det förr". Att tala om gamla är därför ofta detsamma som att tala om hur det har varit. Vem frågar gamla hur de ser på framtiden, inte bara sin egen, utan samhällets? Vem ber pensionärer yttra sig om framtidens skola, eller om teknikutvecklingen om 50 år? En aspekt på "så var det förr"-ramen har ett positivt grundackord. De gamla är "de som byggde landet", människor som hunnit tillägna sig erfarenhet, visdom, och som yngre bör visa tacksamhet och vördnad. En annan aspekt lyfter fram gamla med problem, gamla som problem och vad man ska göra med alla dessa problem. Den får oss att koppla 'gamla' till kroppsligt förfall, sjukdom, avtynande, död. Den israeliska antropologen Haim Hazan menar att orsaken till att yngre i första hand ser gamla som ett problem som söker en lösning, är att gamla tilldelats en demonisk roll i moderna samhällen, genom att den samlade kunskapen om gamla människor är fångad i en "double-bind" av två modus som står i konflikt med varandra:

On the one hand, a host of socio-psychological forces operate to remove the aged people from the rest of society and to assign them to a symbolic and physical enclave. On the other hand, the awareness that most of us will eventually occupy that enclave is ever-present. The sense of continuity of self is betrayed by the fear of 'being there', and the perception of the indivisibility of the self is challenged by the awareness of finitude. (Hazan 1994:3)

Åldrar, åldrande, ålder

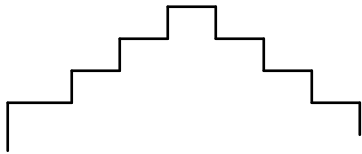
Som redan framgått handlar den mesta åldersforskningen idag egentligen inte alls om ålder, utan om olika åldrar. Visst har forskningen om barn, ungdomar, vuxna och äldre lärt oss mycket. Men uppdelningen i en rad sektorer efter åldrar har också försvårat och förhindrat framväxten av en mer generell åldersforskning som siktar mot en samlad förståelse av helheten, åldrande som process, ålder som en aspekt av livet. Därför är det nödvändigt att lämna sektorsforskningen och istället flytta in i det större forskningsfältet ålder och åldrande. Vad det gäller är, som jag ser det, att åstadkomma ett radikalt intellektuellt språng av samma slag som omskapade kvinnoforskning till genusforskning, och som fick oss att överge invandrarforskning till förmån för forskning kring internationell migration och etniska relationer (s.k. IMERforskning.)

En anledning till att denna förflyttning är nödvändig är att sektorsforskning så ofta utgår från problem, och hur de ska lösas, t.ex. barns eller äldres utsatthet, maktlöshet, underordning. En sådan ambition är väl i princip lovvärd, men det är långtifrån självklart att resultaten är lovvärda eller ens önskvärda. Det svåra problemet, sett från forskarsynpunkt, är att problemforskning tenderar att spänna vagnen för hästen, genom att utgå från det som borde vara det viktigaste att nå fram till. Ett problem kan ju inte uppfattas om man inte först bestämmer en utgångspunkt, en normalitet, en självklar ordning. Det är denna ordning man vill upprätta eller återupprätta och för att göra det sätter man till forskning. Men om man nu redan vet vad som är problemet, alltså vad som är normalitet och vad som är avvikelse, varför då alls forska? Varför inte ta itu med åtgärdandet direkt? Den problemorienterade forskningens stora problem är att den inte utsätter sin egen utgångspunkt för kritisk granskning. Därmed blir den också lätt självbegränsande. Vi får reda på vad vi redan visste, t.ex. att invandrare, kvinnor, handikappade, barn, äldre har det svårt och att samhället inte är rättvist.

En annan anledning till varför det är nödvändigt att lämna sektorsforskning om åldrar är att den inte bara förutsätter avgränsade ålderskategorier, utan också upprättar dem och medverkar till att återföra dem på de människor man forskar om som en tvingande struktur, t.ex. genom lagar, förordningar, moraliska regler och stereotypa uppfattningar. Ett exempel är hur forskning avskiljt en lång rad noggrant definierade stadier av barndomen, som sedan institutionaliserats i barnavård, omsorg och skola. Ett normalutvecklingsprogram upprättas för barnen som noggrant definierar vad de borde klara av vid en viss ålder. De som avviker förvandlas till problem, diagnosticeras och behandlas. Livet som ett kontinuerligt flöde och den häpnadsväckande variationen i individers väg genom livet, det som borde vara de självklara utgångspunkterna, förvandlas på det här sättet till själva problemet. Flödet hackas upp och variation blir avvikelse. Det är inte svårt att se att det numer inte bara finns ”normalkurvor” för barns utveckling, utan också för ungdomar och äldre. Genom den intensiva forskningen om ungdomar och äldre har det uppstått en slags livsmanus som de tvingas följa om de vill fortsätta bli behandlad som normala. Ungdomar som inte gör uppror, äldre som vill vara passiva, vart ska de ta vägen?

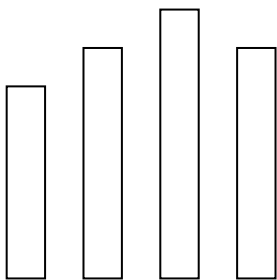
Ålderstrappan

Ålder är alltså en process, en aspekt på livets oavbrutna flöde, samtidigt som det också är ett sätt att organisera och stycka upp detta flöde i mindre enheter. En gammal protestantisk metafor för att beskriva åldrandet och vägen genom livet är ålderstrappan. Steg för steg klättrar man upp tills man når krönet. Sen går det utför, tills det är dags att lämna det jordiska.

Ålderstrappan är en kraftfull metafor med hög ålder och vid spridning. Därför har den också mycket att lära oss om hur människor i vår del av världen uppfattat åldrandet. Den bärande idén är att livet består av olika klart urskiljbara faser, att utvecklingen sker stegvis, först mot allt högre höjder och därefter mot allt djupare förfall. En möjlighet är att uppfatta helheten som en kontinuerlig utveckling. Även om varje nytt steg innebär att ens uppgift, roll och position i livet förändras, så är man i grunden alltjämt densamme. De perspektiv man får från de olika trappstegen är i princip sinsemellan översättbara.

En annan möjlighet är att följa Stockholmsläkaren Jakob Billström i boken *Människans fyra åldrar* (1940). Han menar att en människa har fyra åldrar och att till varje ålder hör speciella perspektiv som inte är sinsemellan översättbara. Därför kan man inte, enligt Billström, förstå människor som befinner sig i andra faser än man själv. Kombinerar vi ålderstrappan med denna idé om en diskontinuerlig utveckling och kvalitativa språng får vi följande bild:

I den här modellen tar man sig från stapel till stapel genom att hoppa, eller genom att knuffas vidare. För att komma loss måste man ta ordentlig sats, och när man landar på nästa stapel måste man stanna upp ett slag och orientera sig i det slags liv man nu ska börja leva. En resocialisation påbörjas och när den är klar lever man vidare, bokstavligen som en ny människa, tills det är dags att hoppa igen och det hela upprepas.

Idéer om livet som en serie åtskilda faser eller stadier, med var sin åtföljande kris, har idag nått vid spridning (jfr Fry 1988), ofta sammankopplade med freudianskt och jungianskt påverkade idéer om bestämda sätt att vara och tänka. Den mest kända av dessa stadieteorier är väl Erik H Eriksons. En utvidgning av Eriksons teori som tillkommit under det senaste decenniet är Lars Tornstams teori om "gerotranscendens", livets sista reflekterande, summerande stadium. Haim Hazan (1994:5) skiljer utifrån en liknande utgångspunkt mellan två sätt att konstruera ålderdom som kunskapsobjekt, en erfarenhetsnära och en erfarenhetsdistanserad. Dessa har

upphov i de radikalt olika perspektiv på gränslandet mellan liv och död som utvecklas av dem som redan står vid denna gräns och dem som ännu desperat försöker undvika den.

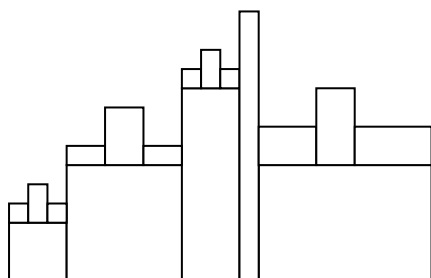
Dessa idéer är intressanta därför att de tycks hänga nära ihop med föreställningar som fått vid spridning under de senaste decennierna. Black power, särartsfeminism, vissa former av etnisk och religiös fundamentalism, har det gemensamt att de bygger på grundantaganden om särart, som sedan kläs i psykologiska eller kulturella termer. Målet är att nå socialt erkännande och ökad synlighet och det vill man uppnå genom att framställa sig själva som kulturellt särpräglade – ”vi har också en egen kultur”. Strategin är att skapa positiv särbehandling genom negativt särskiljande (jfr Ristilampi 1994:39). Tillsammans med olika etniska och religiösa grupper har också homosexuella, döva, synskadade och andra handikappade slagit in på denna väg och börjat tala ”skillnadens språk” (Höglund 1993, Sellerberg 1993). Också företrädare för gamla lanserar numer idén om äldre som kulturellt särpräglade, i syfte att nå positiv särbehandling (jfr Sutorius 1995).

En modern version av ålderstrappan

Ålderstrappan kan ses som en bild av ett institutionaliserat livslopp, en historisk produkt av de åldersdefinierade program som byggts upp för att reglera livets stadier. Ett intressant tema är hur livsloppets olika faser förändrats. Barndomens längd tycks idag minska, medan ungdomstiden brer ut sig. Idag kan den omfatta en period från nedre tonåren till övre halvan av 20-åren. I andra änden brer äldrefasen ut sig. Idag är man ”äldre” en bra bit innan man fyllt 60, i alla fall om man ska tro föreningen ”Forum 50+”, som med sitt ”50+” förflyttat ”åldersstreck” en bra bit nedåt, trots motsatta intentioner. ”Äldre” förblir man sedan i 30-40 år. Kvar i mitten blir ett allt kortare liv som ”vuxen”, eller ”medelålders”. På bara ett par decennier ska man hinna med i stort sett allt: bilda familj, skaffa jobb - och behålla det! - sätta barn till världen och uppfostra dem, göra karriär etc. Mittpunkten, ålderstrappans topp är inte längre ett trappsteg, snarare en knivsegg att balansera på under en begränsad tid.

Samtidigt har ungdomstidens och äldretidens utvidgning fört med sig behov av nya åldersdistinktioner. Ett sätt som blir allt vanligare är att använda ett slags generationsbegrepp, där generation ersatts av decennium eller ett ännu kortare intervall. Fraser som ”40-talister”, ”Jag kommer från sextioalet” eller ”Vi som växte upp i mitten av 70-talet” är numera vardagsmat. Ett annat sätt är att uppfinna nya och smalare underavdelningar till gamla kategorier. Man skiljer ju numer mellan ”yngre-äldre”, ”vanliga” eller vad man skulle kunna kalla ”medelålders äldre” och ”äldre äldre”. De yngre äldre är de mest aktiva pensionärerna, de som reser, studerar, motionerar osv. De ”medelålders äldre” är de som mest befolkar pensionärsföreningar och frivilligorganisationer. De äldre äldre är helt enkelt de allra äldsta, vanligen också de svagaste och sjuka.

Ser man det på det här sättet är det slående hur dessa faser tycks bygga vidare på samma arkaiska grundidé som ålderstrappan: ”först så går det upp och sen så går det ner”. Inte bara livet som helhet, utan också varje trappsteg kan uppfattas som en passage mellan ett antal distinkt olika stadier. Det första handlar om socialisation, utveckling, och tillväxt, det andra om mognad, överblick och stagnation, det tredje om nedåtgående, intellektuellt och kroppsligt förfall. Mittenstadiet är det som definierar hela fasen, när vi nått dit är vi som mest prototypiska, ”normala” om man så vill. På de omgivande stegen är vår position mer osäker, i rörelse. Det är på dessa steg vi hittar utgångspunkterna för de vanligaste av våra stereotyper om äldre, vad jag kallat åldrandets ”dubbla diskurser”: antingen är man aktiv, frisk och gemensam eller är man passiv sjuk och ensam. av våra stereotyper om äldre människor. Något mitt emellan finns inte i stereotypiernas värld. De som varken är pigga och friska eller svaga och sjuka tillhör mittkategorin, de ”normala”, som inte passar in i någon stereotyp.

Beroende-oberoende

Vad är det egentligen som ålderstrappan beskriver? Nära till hands ligger att se trappan som en kurva över hur makt, status, kroppsliga och intellektuella resurser växer till och avtar genom livet. Men mer fruktbart kan vara att se den som en metafor för utvecklingen av individuellt beroende-oberoende, ett av västvärldens allra mest laddade spänningsfält (Hazan 1994, Ronström 1996:63). Vi föds starkt beroende, emotionellt, ekonomiskt, socialt, kulturellt. Inte minst har den sociala och kulturella definitionen av beroende mycket att göra med förmågan att själv klara av basala kroppsliga angelägenheter, som hygien, att laga och inta föda, ta hand om avföring etc. Med tiden ökar vårt oberoende och mitt i livet är vi, eller bör vara, som mest oberoende. Därefter ökar beroendet igen ju äldre vi blir, tills vi till sist ”går i barndom” som man säger.

Idén om ålderstrappan som en sinnebild för det individuella oberoendets utveckling genom livet är fruktbar därför att den vidgar perspektivet och får oss att inse hur nära sammankopplade biologiska och sociokulturella processer egentligen är. I själva verket är det ju till stor del genom livsloppets samhälleliga institutionalisering vi organiserar åldrandet. Skolstart, körkort, spritinköp, rösträtt, pensionering är bara några exempel på hur kronologisk ålder blivit utgångspunkt för omfattande sociala och kulturella program för hur man ska och

bör leva. Individuellt oberoende är ett viktigt värde därför att i västeuropeiska samhällen beroende så starkt kopplats till det överordnade. Sambandet är tydligt och starkt, men man bör minnas att det långtifrån är självklart: "Where social units are more cohesive and life more collective, the value of interdependence, not independence, is accentuated" skriver den amerikanska antropologen Christine Fry (1990:138).

Åldrande - förfall eller tillväxt?

Som metafor är ålderstrappan träffande, inte minst för att den sammanför de två mest grundläggande perspektiven på åldrande i västerlandet. Det ena är åldrande som kontinuerligt förfall, en serie förluster - av livet som det en gång var, vänner man haft, sätt att leva och vara. Det andra perspektivet är det motsatta - åldrande som kontinuerlig tillväxt, av erfarenheter, kunskaper, visdom, därför också ökade möjligheter och livsutrymme. Man kunde lätt få för sig att just ålderdomen är särskilt utsatt för sådana här "dubbla diskurser". Så är det dock inte. Synen på barns utveckling är på motsvarande sätt tudelad. I ett perspektiv kan barn framställas som "tomma tunnor" som det är de vuxnas plikt att fylla med rätt innehåll. Men i nästa andetag kan man hävda att "barn har 100 språk, men berövas 99". I det första perspektivet är vuxna förutsättningen för lyckad socialisation och utveckling, i det andra är vuxna istället hindret.

Förfall - entropi

Entropi är en elementär och grundläggande nedbrytningsprocess som i människans värld leder till förintelse och död. Många föreställningar i dagens samhälle kan beskrivas och förstås i termer av mänsklig, social och kulturell entropi och motstånd mot denna entropi. Ett exempel är de utbredda föreställningarna om hur åldrande inte bara innebär kroppsligt och mentalt förfall utan även leder till att sociala relationer vittrar sönder, vilket i sin tur lämnar en "naturlig" förklaring till den lika utbredda föreställningen att gamla människor är isolerade, passiva och ensamma.

Entropi har förstås mycket med död att göra. Idag är idealet att efter ett långt och aktivt liv dö "knall och fall", i sömnen, i en hjärtattack, eller varför inte mitt under en kärleksakt. Den goda döden är snabb och utan plågor, "god" kanske just för att den oundvikliga nedbrytningen inte hinner bli så påtagligt närvarande. Men för inte så länge sedan kunde en god död vara att få dö i sotsäng. Där kunde man få tid till ordentligt avsked, sista smörjelsen, syndernas förlåtelse. Att dö knall och fall var en skrämmande "ond bråd död". I värsta fall kunde man behöva lämna jordelivet utan att ha fått syndernas förlåtelse. Dessa gamla föreställningar har nu fått en slags renässans, om än i ny form, genom hospicerörelsen. Lite drastiskt kunde man säga att hospicerörelsen uppfattar döden som en livsfas man måste gå igenom. Man menar att precis som livet, behöver döendet sin tid, både för den som ska dö och för dem som ska leva.

Helt säkert är döden skrämmande för de allra flesta, idag liksom förr i tiden. Men det som verkar ha förändrats är synen på den gråzon som vi alla tvingas passera på vägen mellan liv och död. Den riktigt stora skräcken för moderna människor, verkar inte längre vara den biologiska utan den sociala döden, något som både skräcken för ensamhet och synen på vad som är en ”god död” pekar mot. Dör man socialt förvisas man till ett ”limbo-land” mellan liv och död, där man får vistas tillsammans med alla de andra isolerade och ensamma gamlingarna, de dementa, Alzheimerspatienterna, som ju ofta beskrivs just som "levande döda", en slags zombies, människor ”utan minnen”. Det som skrämmer är kanske just den frilagda entropin, att nedbrytningen av psykiska, sociala och kulturella förmågor äger rum inför öppen ridå.

Tillväxt - glapp

Om entropi är det ena sidan av myntet så är ständig tillväxt och utveckling, den andra. Idén om livet som ett oavbrutet lärande, tillägnande av erfarenhet och visdom, är särskilt intressant för att den på ett fruktbart sätt låter sig sammanföras med teorier om ett växande glapp mellan olika aspekter och nivåer av individ och samhälle.

Glapp-idén är inte ny. Den amerikanske sociologen William F Ogburn myntade uttrycket ”cultural lag” för vad han såg som en kulturell eftersläpning mellan den materiella och den ”adaptiva” kulturen. Hans idé var helt enkelt att den materiella världen utvecklar sig snabbare än vad den ”adaptiva” kulturen klarar att hänga med. Det uppstår ett glapp mellan de båda dimensionerna, och ur glappet växer en rad olika anpassningsproblem för individ och samhälle (jfr Östnäs 1995:204-205). En liknande idé har de svenska sociologerna Göran Ahrne, Christine Roman och Mats Franzén, i boken ”Det sociala landskapet.” De menar att det finns ett glapp mellan samhällets institutioner och andra strukturer och den mentala ”överbyggnaden”, kulturen, i betydelsen mentala ordningar och värden. Detta glapp tycks nu öka, vilket får betydelsefulla konsekvenser :

Förhållandet mellan kultur och samhälle är komplext. Mellan dem finns ett glapp: de passar inte i varandra som hand och handske. Kulturen har en viss självständighet. Och glappet har blivit mer påtagligt, främst till följd av en tilltagande rörlighet i samhället. (...) Kulturen löskopplas från sociala situationer och sammanhang. Meningssammanhangen blir därmed osäkra. Alltmer tvingas man själv skapa mening. Glappet ger en osäkerhet, som samtidigt innebär en viss handlingsfrihet. När meningssammanhangen osäkras, tvingas vi reflektera över hur vi ser på (åtminstone vissa) saker och ting, däribland oss själva. En växande löskoppling av kultur och

samhälle ökar utrymmet för reflexivitet. Vi kan allmänt förvänta oss en minskad kontinuitet i det sociala landskapet. (Ahrne, Roman, Franzén 1996: 32f)

Ännu en variant på samma idé utvecklas av Haim Hazan, den israeliska antropologen, som i sin bok "Old age" skriver att med ökad ålder uppstår ett allt större glapp mellan en yttre och en inre dimension av människans värld. Den yttre dimensionen är det sociala livet där målet är att etablera kontroll. Den inre dimensionen är det emotionella livet, där målet är att skapa och behålla mening.

Kopplar vi ihop dessa tre varianter på samma tema med åldrande så får vi möjliga förklaringar till fenomen som många lagt märke till i studier av äldre människor. På ett individuellt plan är det inte svårt att se hur många gamla kläms mellan föreställningar om hur de "är" eller borde vara, och hur de själva upplever att de är. Föreställningarna är ofta byggda på tidigare generationers åldringar, som ju hade helt andra förutsättningar och villkor än dagens. I synnerhet de många aktiva och friska "yngre-äldre" brottas dagligen med bilderna av vad man får och bör göra som gammal. När det gäller just denna åldersgrupp kan man på goda grunder anta att glappet aldrig varit större mellan den levda verkligheten, livet som praxis, och den talade verkligheten, bilderna av och föreställningarna om livet.

På ett kollektivt plan kan vi se hur pensionering ofta innebär en förflyttning in i helt nya sociala och kulturella landskap. En konsekvens är att de äldres erfarenheter och kunskaper genom förflyttningen avskiljs från de yngres och blir mindre betydelsefulla. Detta glapp mellan skilda erfarenhetsvärldar kan i sin tur leda till att gamla börjar uppfattas som alltmer onödiga, obehövliga i samhället i stort.

En annan konsekvens är att det just under själva förflyttningen uppstår en diskrepans, ett glapp mellan "livet som vanligt" och det liv man förväntas leva i den nya omgivningen. Härur kan uppstå förvirring bland de "nyanlända", en förvirring följd av tveksamhet, tvekan, ambivalens inför allt det nya. Men samtidigt kan det också uppstå en oväntad öppning mot helt nya potentiella utrymmen att utforska och exploatera. Den minskade kontinuiteten och den ökande reflexiviteten i samhället, som Ahrne, Roman och Franzén pekar på, tvingar också gamla att ständigt reflektera över vilka de är. Under denna process så kan de tänkas upptäcka att just de erfarenheter som blivit "över", som förklarats "onödiga", kan användas som byggnadsmaterial i ett kreativt kulturellt nybygge.

Tre centrala iakttagelser inom programmet "Åldrandets kultur" stödjer detta scenario. Den första är hur mycket i den framväxande "pensionärskulturen" i Sverige som centrerar kring ett lustfullt undersökande av alla de nya möjligheterna, inte minst i form av sinnliga, estetiska

formade aktiviteter som resande, dansande, festande. Den andra är hur en stor del av nyproduktionen handlar om att skapa avgränsade minneslandskap, ”nostalgotek”, där de estetiska formerna, uttrycken och de bakomliggande värdena är hämtade framförallt från 1940 och 50-tal. Den tredje iakttagelsen är hur det grundläggande förhållningssättet till allt detta nya bland nybyggarna i pensionärernas potentiella utrymme är utpräglat ambivalent. (Ronström 1994, 1997)

Vad är "gammal", "äldre", "yngre äldre"?

Låt oss till slut granska ålder som perspektiv genom att se närmare på en av våra åldrar, ”gammal”. Vad är det egentligen att vara gammal? När blir man gammal? Ser vi bakåt i historien kan vi se hur innebörden av gammal växlat, likaså om vi ser ut över världen idag. Till att börja kan man ju torrt konstatera att människor förr borde ha kunnat bli gamla tidigare, helt enkelt eftersom de inte levde så länge. Eller kan det också ha varit så att man inte hann bli "gammal", därför att döden hann före. I alla samhällen delas människor in efter ålder, men hur och av vilka orsaker varierar kraftigt.¹ Lagstiftningen i de flesta moderna samhällen utgår från statiska kronologiska indelningar, efter födelseår eller uppnådd ålder. Studerar vi dessa uppfattningar närmare finner vi snart att ålder är en kulturell konstruktion, som beror på kombinationer av en mängd faktorer, som social status, fysiska och psykologiska attribut, fysiska och sociala funktioner. För de flesta människor tycks den tid de levat på jorden faktiskt inte vara på långt när så viktigt som hur de använt den. Därför håller sig de flesta samhällen i praktiken med flera olika definitioner på och innebörder av att vara gammal (Fry 1990, Sokolovsky 1993).

En vanlig uppfattning är att fysiska förändringar avgör när någon är gammal. Man får fler rynkor, mer grått hår, blir stelare etc. En negativt förändrad fysisk bild av gamla kan vara en viktigare faktor än man trott för förståelsen av hur personer behandlas i livets senare fas. Negativa hållningar till gamla kan skapa motståndsstrategier, som "renewal activities", att medvetet framställa sig som ung för att slippa bli socialt kategoriserad som gammal. Det är ett förhållningssätt som existerar sida vid sida med en annan motståndsstrategi som kan beskrivas i slagordet ”I’m old and I’m proud!” (Ronström 1994)

Antropologer och socialhistoriker har övertygande visat att de indikatorer som används för att bestämma när människor är gamla varierar mycket kraftigt. Snarare är det sociala, politiska och ekonomiska förändringar än fysiska som definierar ålderdomen. David Gaunt menar att det många gånger är de yngres behov och de nationella resurserna som avgör när en människa

¹ Christine Fry hävdar att variationen spänner från samhällen där livet uppfattas som ett kontinuum, till samhällen med ett stort antal (upp till 15 eller mer) stationer på vägen mellan ny i världen och urgammal (Fry 1988).

ska anses vara gammal (Gaunt 1991, 1992).² I en numer klassisk studie visade Simmons (1945) att ålderdom och behandling av gamla i "primitiva samhällen" är nära kopplat till ägande och social status. På samma sätt kan man säga att arbetare i Sverige idag har små möjligheter att själva avgöra när de är gamla. Vid 65, om inte förr, avskiljs de från sitt arbete och hanteras som om de vore gamla, vare sig de vill eller inte. Då förändras också synen på dem. Annika Thomas skriver: "Egenskaper som i tidigare stadier i livet vanligen leder till framgång, så som t.ex. aggressivitet, oberoende, tävlingsanda, initiativförmåga, framtidsorientering och liknande ger en gammal människa stämplens "missanpassad" (Thomas 19XX:104) För välsituerade akademiker kan pensionering tvärtom betyda intensifiering av det intellektuella arbetet, genom att de befrias från tyngande administrativa plikter. Social status, arbete, ekonomi - och därmed ägande - ger dem helt andra möjligheter att själva kontrollera innebörden av ålderdomen.

Är det besvärligt att definiera "gammal" ur ett samhällsperspektiv, så kan det vara ännu svårare ur ett individuellt. Eftersom åldrande är en kontinuerlig process, så är den möjlig att förhandla om och tolka på många sätt. Sådana förhandlingar pågår ständigt. På många sätt är ålder en situationell faktor och kanske mer så nu än förr - dagens människor har ju en stor och ständigt växande arsenal av medel att ta till för att framgångsrikt framställa sig som yngre eller äldre än vad de "egentligen" är (jfr Fry 1990:136). Men ålder är också något relationellt. En vanlig inställning är ju att "gamla" är alla som är äldre än jag. Självt har jag ju min normala ålder!³

Nej, ålder är sannerligen inget enkelt! En läxa de senaste trettio årens gerontologiska forskning har lärt oss, sammanfattar Christine Fry, amerikansk antropolog och åldersforskare, är att gamla tillhör de mest heterogena delarna av befolkningen i industrialiserade samhällen. Människor föds olika och blir allt mer olika ju äldre de blir. "The longer they are here the more time they have to experience life and to become increasingly unique physically, psychologically, and culturally." Vi kan därför inte tala om "gamla" som en distinkt social kategori utan att grovt förenkla och stereotypisera.

Vad vi istället bör göra, menar Fry, är att undersöka de kontexter i vilka människor blir gamla.

Social and cultural factors shape the way people make a living, the social units in which they live and work, and the meanings they assign to their lives. These factors are not nearly as diverse as the people whose lives they structure (...) (Fry 1990:129)

2 Jfr tex Fry 1988, 1990, Kertzer & Keith 1984, Kirk 1992, Sokolovsky 1993.

3 Frankel 1995:28, jfr Hendricks & Hendricks 1977.

Variationerna i synen på när och vad det är att vara gammal är alltså många och stora, mellan och inom samhällen, mellan grupper och individer, ja till och med inom en och samma individ! Det är därför nödvändigt att inse vidden och betydelsen av dessa variationer och att ålderdom inte kan skiljas ut från tidigare åldrar i livet.

Old people are people that have been here longer than others. They are experiencing the senior age grades and aging bodies. Their present experiences cannot be divorced from earlier stages, younger bodies, and historical circumstances. Because life is lived as a whole, the principles governing social action are not of a different order. (Fry 1990:142)

En enkel slutsats vi kan dra från detta generella resonemang är att man inte på basis av födelseår kan hantera människor som om de vore lika. 'Barn', 'ungdom', 'gammal', 'äldre', '75-åringar', 'tjugotalister', 'pensionärer' och liknande termer kan säkert underlätta myndighetsutövning, men bidrar inte heller till ökad förståelse för människors levnadsvillkor. En annan enkel slutsats är förstås att folk ändå gör just det, hanterar sig själva och varandra som om de hade någonting gemensamt för att de är lika gamla. Ålderstänkandet, sättet att kategorisera i termer av åldrar, är säkert mycket djupt förankrat i människors medvetanden. Men det betyder ändå inte att vi kan ta detta medvetande för givet, som om det vore orpbematiskt. Tvärtom! Den tredje enkla slutsatsen vi kan dra ur våra studier inom programmet "åldrandets kultur" är att det som behövs inte är fler eller alltmer noggrant definierade åldrar, utan ett samlat och fördjupat perspektiv på ålder som biologiskt, socialt och kulturellt fenomen.

Litteratur:

- Ahrne, Göran & Christine Roman & Mats Franzén 1996: *Det sociala landskapet. En sociologisk beskrivning av Sverige från 50-tal till 90-tal*. Göteborg: Korpen
- Billström, Jakob 1940: *Människans fyra åldrar*. Stockholm
- Fry, Christine L. 1988: *Theories of age and culture*. I: James E. Birren & Vern L. Bengtson (eds.) *Emergent theories of aging*. New York: Springer Publ. s 447-481
- Fry, Christine L. 1990: *Cross-Cultural Comparisons of Aging*. I: Kenneth F. Ferraro (ed.) *Salient Perspectives in Gerontology*. New York: Springer
- Goffman, Ervin 1974: *Frame analysis. An essay on the organization of experience*. Cambridge Massachussets. Harvard University Press
- Hazan, Haim 1994: *Old age. Constructions and deconstructions*. Cambridge University Press.
- Hendricks, Jon & C. Davis Hendricks 1977: *Aging in Mass Society; Myths and Realities*. Cambridge, Massachussets: Winthrop Publishers.
- Höglund, Birgitta 1993: *Från visa till egna – en sociologisk studie om döv- och hörselskadadeföreningarnas representantskap*. Research reports from the Department of Sociology. Lund 1993:6
- Kertzer, David I. & Jennie Keith (eds.) 1984: *Age and Anthropological Theory*. Ithaca: Cornell University Press.

- Kirk, Henning (1992): Geriatric medicine and the categorisation of old age - The historical linkage. *Ageing and society* 12: 483-497
- Ristilampi, Per-Markku 1994: Rosengård och den svarta poesin. Stockholm/Stehag: Symposium
- Ronström Owe (red.) 1996: Vem ska ta hand om de gamla invandrarna? Rapport från forskningsprogrammet *Åldrandets kultur* nr 2. FoU rapport nr 1996:3. Socialtjänsten, Stockholm.
- Ronström, Owe 1994: "I'm old an' I'm proud". Dance, Music and the Formation of Cultural Identity among Pensioners in Sweden. The World of Music, no 3:5-30 International Institute for Traditional Music, Berlin.
- Ronström, Owe 1997: Pensionärer och pensionärskultur. Kulturella perspektiv 1:35-48
- Tornstam, Lars 1993: En kritisk tillbakablick och nya perspektiv i gerontologisk forskning. I: Odén m.fl. (red.): Att åldras i Sverige. Stockholm: Natur och Kultur.
- Sellerberg, Ann-Mari 1994: "Jag är en glad paniker". Om dagens handikapporganisationer raison d'etre. Socialvetenskaplig tidskrift. 1: 62-75.
- Simmons, L.W 1945: The role of the aged in primitive societies. New Haven Connecticut: Yale University Press
- Sutorius, Ulrika 1996: Arbeta! Mot passivitet och isolering! Kampen för medelålders och äldres rätt till arbete och aktivitet i Sverige 1950- 1990. Rapport från forskningsprogrammet *Åldrandets kultur* nr 4. FoU rapport nr 1996:19. Socialtjänsten, Stockholm.
- Thomas, Annika 1986: Vardagsvanor och ritualer. FoU Rapport nr:52. 1986. Socialtjänsten Stockholm.
- Östnäs, Anders 1995: De äldre i samhället. I: Ted Goldberg (red.) Samhällsproblem. Stockholm: Liber utbildning. 187-213